

Brocki, Zygmunt

Życie naukowe w Gdańsku w wiekach XVII i XVIII

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 12/2, 436-438

1967

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

DAWNE I NIEDAWNE DZIEJE SZKÓŁ WYŻSZYCH NA POMORZU

W toruńskich „Zapiskach Historycznych”, w nrze 4/1966, Z. Nowak ogłosił bogatą źródłową pracę *Starania o założenie uniwersytetu w Chełmnie w XIV i XV w.*¹ „Starania o uczelnię typu uniwersyteckiego na Pomorzu trwały przez całe wieki” — głosi na wstępie nr 5/1966 miesięcznik „Liter”; ściślej więc — przeszło pięć wieków. (Numer „Liter” jest poświęcony głównie Uniwersytetowi Mikołaja Kopernika w Toruniu, założonemu w 1945 r. Niektóre pozycje tego numeru przypominają pierwsze lata uczelni, osobny artykuł przedstawia rozwój jej działalności wydawniczej w 20-leciu. Artykuł o Towarzystwie Naukowym w Toruniu częściowo zawiera historię tego towarzystwa, założonego w 1881 r. Artykuł J. Serczyka w tymże numerze: *Historycy gdańscy i pomorscy w XVII wieku*, stanowi popularne ujęcie niektórych też przygotowywanej przez autora pracy *Historiografia w Prusach Królewskich w XVII wieku*.

O 20-leciu Uniwersytetu Mikołaja Kopernika ukazał się też artykuł J. Staszewskiego w nrze 12/1965 „Życia Szkoły Wyższej”.

Nr 4/1966 miesięcznika „Liter” zawiera dwie pozycje przedstawiające, w jakich warunkach uruchomiono w 1947 r. w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Gdańsku kierunek filologii polskiej (w 1953 r. dwa wydziały tego kierunku podniesiono do rangi katedr) i jak się kształtowała kadra naukowa tego kierunku w pierwszych latach pracy uczelni. Są to: rozmowa S. Dziadonia z prof. A. Bukowskim i artykuł K. Mężyńskiego. Kilka innych pozycji przedstawia 20-letni dorobek polonistyki gdańskiej, m.in. działalność naukową powołanego w 1947 r. oddziału gdańskiego Towarzystwa Literackiego im. A. Mickiewicza.

W nrze 1/1966 „Przeglądu Zachodniopomorskiego” prof. L. Babiński dał krótki rys historyczny Katedry Prawa w Szczecinie (struktura, kadra naukowa, praca dydaktyczna i naukowa), początkowo działającej na Akademii Handlowej w Szczecinie, w 1950 r. przemianowanej na Wyższą Szkołę Ekonomiczną. W 1955 r. uczelnię tę włączono do Politechniki Szczecińskiej jako Wydział Inżynieryjno-Ekonomiczny Transportu, na którym Katedra Prawa pracuje nadal.

Z. Br.

ZYCIE NAUKOWE W GDAŃSKU W WIEKACH XVII I XVIII

Bardzo interesujące źródłowe rozprawy, zawierające liczne mało znane albo nie znane dotychczas informacje o życiu naukowym w Gdańsku w wiekach XVII—XVIII oraz o jego przedstawicielach, opublikował w ciągu ostatnich dwu lat Kazimierz Kubik.

W t. 6 „Gdańskich Zeszytów Humanistycznych” (za 1963 r.), wydanym w 1964 r., Kubik zamieścił obszerny artykuł *Życie naukowe Gdańska w XVII i XVIII wieku*. Autor na wstępie zaznaczył, że lista osób czynnych w życiu naukowym Gdańska i biorących równocześnie udział w polskim życiu państwowym i narodowym w XVII i XVIII w. jest długa, przedstawienie wszystkich przekraczałoby znacznie ramy artykułu. Autor ograniczył się więc do pokazania przynajmniej po jednym czy dwóch spośród reprezentantów różnych dyscyplin naukowych.

Po ogólnym omówieniu życia naukowego w Gdańsku w XVII w. i osobno w XVIII w. oraz podkreśleniu znaczenia gdańskiego Gimnazjum Akademickiego, K. Kubik scharakteryzował działalność naukową; filologów polskich Jana Łaganowskiego z XVII w. i Krzysztofa C. Mrągowskiego z XVIII/XIX w.; prawnika Jana Nixdorffa z XVII w.; lekarza (i matematyka) Wawrzyńca Eichstada z XVII w.; hi-

¹ Na pracę tę powołuje się w niniejszym nrze w swoim artykule Z. Wardęska, podając za nią niektóre nowe ważne ustalenia; zob. ss. 253 i nast.

storyka (i lekarza, pedagoga, poety) Joachima Pastoriusa z XVII w.; geografa Filipa Clüvera z XVII w.; matematyka (i astronoma) Piotra Krügera (ucznia Keplera a nauczyciela Heweliusza); astronoma Jana Heweliusza; filozofa z XVI/XVII w. Bartłomieja Keckermanna; fizyka Gabriela D. Fahrenheitta; matematyków: Henryka Kühna z XVII w. i Pawła Patera (też astronoma) z XVII/XVIII w.; historyka Gotfryda Lengnicha z XVIII w.

Autor wspomniał również pokrótce niektórych członków pierwszego na ziemiach polskich towarzystwa naukowego, Societas Litteraria w Gdańsku, i jego kontynuatora, Towarzystwa Przyrodniczego, m.in.: botanika Jakuba T. Kleina (czynnego zresztą i w innych dyscyplinach przyrodniczych); astronoma Nataniela M. Wolfa; fizyka Daniela Gralatha; meteorologa Michała Hanowa; matematyka, astronoma i botanika Gotfryda Reygera; lekarza, fizyka i chemika Jana E. Reinicka; fizyka i chemika Bogumiła Schrödera i innych. W artykule¹ znajduje się 26 ilustracji.

W dziale recenzji w tymże tomie Kubik omówił książkę J. Dianni i A. Wachułki *Z dziejów polskiej myśli matematycznej* (Warszawa 1957)². Zastrzeżenia Kubika natury konstrukcyjnej i rzeczowej koncentrują się w dwóch punktach: nieuwzględnienie przez J. Dianni i A. Wachułkę doby oświecenia; pominięcie matematyki rozwijanej w XVII i XVIII w. w Gdańsku oraz powiązań tego ośrodka naukowego z życiem naukowym innych ziem Polski.

Wydany w 1965 r. t. 23 (za 1964 r.) „Rocznika Gdańskiego” zawiera artykuł Kubika *Nauka o świecie współczesnym w ujęciu gdańskiego pedagoga XVIII wieku, Pawła Patera*. Autor osobie Patera poświęcił już wcześniej pracę *Prof. Paweł Pater, pionier kształcenia technicznego w Gdańsku* (w zbiorze prac: *Gdańskie Gimnazjum Akademickie*, Gdynia 1959). Pater (1656—1724) w 1705 r. objął katedrę matematyki w gdańskim Gimnazjum Akademickim; zajmował ją do śmierci. Wykłady Patera objęły tu również mechanikę, optykę, chronologię, statykę i architekturę wojskową. Na wniosek Patera, złożony na ręce ówczesnego rektora uczelni S. Schelguiga, władze szkolne zatwierdziły jego projekt wykładów na temat zagadnień polityczno-historycznych. Wykłady te, prowadzone w gmachu uczelni jako prywatne, objął Pater, nazywając je „studium nowoczesnej nauki”. Temu studium poświęcony jest artykuł Kubika w „Roczniku Gdańskim”.

W t. 13 „Gdańskich Zeszytów Humanistycznych”, wydanym w 1966 r. (za 1965 r.) znajdujemy ponad 50-stronicową pracę Kubika *Jan Bogumił Bartoldi — gdański popularyzator wiedzy okresu oświecenia*. Składa się ona ze wstępu, gdzie autor przedstawia stan badań nad polską kalendarologią, dwóch rozdziałów i zakończenia.

W rozdziale 1 *Życie oraz działalność dydaktyczna i publicystyczna J. B. Bartoldiego* autor przedstawia przenikanie haseł oświecenia francuskiego do Gdańska, życie naukowe tego miasta i jego *Societas Physicae Experimentalis*, kierunki badań tego towarzystwa, jego działalność dydaktyczno-wychowawczą i społeczną oraz działalność w zakresie popularyzacji wiedzy i haseł oświecenia poprzez publikację wyników nauki w sposób przystępny i zrozumiały dla wszystkich, właśnie na łamach kalendarzy gdańskich.

Na polu popularyzacji wiedzy najbardziej się założył J. B. Bartoldi (1736—1788), od 1774 r. profesor matematyki w gdańskim Gimnazjum Akademickim, od 1784 r. członek czynny Towarzystwa Przyrodniczego, gdzie pełnił funkcję referenta nauk matematycznych i przyrodniczych. Osobie Bartoldiego poświęcona jest reszta rozdziału. Mówi się tu m.in. o jego pracach naukowych w zakresie klimato-

¹ Obszerna recenzja tej pracy K. Kubika, stanowiąca dwugłos Z. Nowaka i A. Bukowskiego, a dająca m.in. szereg uzupełnień, ukazała się w wydanym w 1967 r. t. 24 (za 1965 r.) „Rocznika Gdańskiego”, ss. 255—262.

² Por. recenzję S. Dobrzyckiego o tej książce w „Kwartalniku” nr 3/1965, ss. 377—381.

logii, botaniki i astronomii oraz opiece, jaką miał nad rozbudową gdańskiego muzeum przyrodniczego.

W rozdziale 2 *Popularyzacja wiedzy okresu oświecenia w ujęciu J. B. Bartoldiego* Kubik szczegółowo omawia bardziej charakterystyczne i ważniejsze prace Bartoldiego, umieszczone w kalendarzach trzech typów, które wydawał od 1778 r. Tematykę tych bardzo licznych artykułów Kubik klasyfikuje następująco: a) opracowania dotyczące historii wraz z geografiami, monografie niektórych osób, nauki przyrodnicze wraz z astronomią; b) opracowania z zakresu nauk stosowanych w działach: technika, przemysł, handel; c) refleksje etyczno-wyznaniowe; d) informacje obyczajowo-społeczne; e) opowiadania podróżniczo-krajoznawcze.

W zakończeniu Kubik pisze m.in., że „Bartoldi, podobnie jak to czynili francuscy ludzie oświecenia, wydając zbiór wiadomości o charakterze encyklopedycznym, chciał podać popularny przegląd różnych dziedzin wiedzy, umiejętności i sztuki, chociaż w minimalnym ujęciu. Jego kalendarze miały zastąpić chwilowo tomy encyklopedii francuskiej. Dążąc do nadania atmosferze intelektualnej Gdańska charakteru epoki, przekazywał swoim czytelnikom nader ciekawe [...] wiadomości z różnych dziedzin wiedzy [...]. Kalendariologia Bartoldiego świadczy niezbicie o wysokim poziomie kalendarzy gdańskich, odgrywających ważną rolę w popularyzacji wiedzy i w szerzeniu haseł epoki oświecenia. Dopiero dziś zdobywają one sobie właściwą pozycję w historii różnych ośrodków kalendarzowych w Polsce a nawet za granicą” (s. 194).

Rozprawę Kubika ilustruje kilka rycin, m.in. są tu karty tytułowe dwóch kalendarzy Bartoldiego.

Dodać warto, że egzemplarze jego kalendarzy zachowane są do dzisiaj w zbiorach starodruków Biblioteki Gdańskiej PAN. Kwerenda w innych bibliotekach polskich nie ujawniła żadnego egzemplarza; tak samo negatywny wynik przyniosła kwerenda w bibliotekach uniwersyteckich NRD.

Zygmunt Brocki

JESZCZE O GDAŃSKICH UCZONYCH

W nrze 4/1965 „Kwartalnika” (ss. 642 i 673—675) przedstawiony został referat *Daniel Gralath, elektryk gdański z XVIII wieku* wygłoszony przez doc. J. Dziedzica na sesji naukowej Politechniki Gdańskiej w czerwcu 1965 r. Z kolei odnotujemy, że referat ten ukazał się w nrze 76 „Zeszytów Naukowych Politechniki Gdańskiej” (seria: „Elektryka”, 1965, z. 11).

O działalności naukowej Daniela Gralatha popularny artykuł ogłosił A. Januszajtis w nrze 11/1966 gdańskiego miesięcznika „Liter”.

W nrze 3/1966 „Liter” A. Januszajtis przedstawił artykuł *O gdańskich astronomach* — o Janie Heweliuszu i mniej sławnym, ale zasłużonym dla gdańskiego ośrodka naukowego Natanielu Mateuszu Wolfie (1724—1784), lekarzu (pierwszy w Gdańsku masowo szczepił dzieci i dorosłych przeciw ospie), twórcy oryginalnej systematyki botanicznej, założyciela obserwatorium astronomicznego na Biskupiej Górze u południowo-zachodniego skraju Gdańska, gdzie prowadził obserwacje, których wyniki publikował m.in. w „Rozprawach Królewskiego Towarzystwa Naukowego” w Londynie; Wolf, jak Heweliusz, był członkiem tego towarzystwa.

Artykuł przedstawia jeszcze jednego gdańskiego astronoma: Leona Wohlfeila (1929—1962), twórcę Ludowego Obserwatorium Astronomicznego w Gdańsku—Oliwie (1956), który jako pierwszy przesłał Akademii Nauk ZSRR precyzyjne obliczenia orbity pierwszego sputnika, oparte na własnych obserwacjach, i który prowadził obserwacje dalszych sputników przy pomocy skonstruowanej przez siebie oryginalnej zautomatyzowanej aparatury obserwacyjnej.

Z. Br.